

УДК 330.341.1

ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО АПАРАТУ ДОСЛІДЖЕННЯ КЛАСТЕРІВ

ЄВСЄЄВА Г. П.¹, *д-р наук. держ. упр., проф.*,

САВИЦЬКИЙ М. В.², *д-р техн. наук, проф.*

¹Кафедра українознавства, Державний вищий навчальний заклад «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури», вул. Чернишевського, 24-а, Дніпро, 49600, Україна, тел. +38 (0562) 46-94-98, ORCID ID: 0000-0001-9207-6333

²Кафедра залізобетонних та кам'яних конструкцій, Державний вищий навчальний заклад «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури», вул. Чернишевського, 24-а, Дніпро, 49600, Україна, e-mail: sav15@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-3325-4675

Анотація. Сучасний етап розвитку економіки України трансформаційний. Він характеризується монополізацією економіки та високим рівнем корумпованості, нерозвиненістю громадянського суспільства. Разом з тим глобальні зміни і висока конкуренція на світових ринках спонукають до радикальних дій вітчизняного бізнесу щодо створення інноваційних продуктів. Одним із способів отримання інноваційного продукту, що матиме високу конкурентоспроможність, бачиться створення мережових структур, тобто кластерів.

Поняття «кластер» у контексті економіки з'явилося в Україні порівняно недавно, але його вже активно використовують у різних сферах. По суті кластер – це об'єднання активних та зацікавлених структур у певній галузі для підвищення конкурентоспроможності продукції, збільшення прибутковості, мінімізації стримувальних та обмежувальних факторів і розвитку галузі загалом. У сучасній розробці кластеризації економіки важливе місце посідає еволюція понятійно-термінологічного апарату дослідження кластерів, котра потребує ретельного вивчення. Отже, зусиллями науковців поступово створюється теоретико-методологічний фундамент понятійно-термінологічного апарату названої проблеми, вирішуються її теоретичні та практичні аспекти. Незважаючи на значний внесок зарубіжних та вітчизняних науковців у розроблення понятійно-термінологічного апарату, методології та методики формування і розвитку кластерів в умовах сучасної української економіки та практики їх реалізації все ще залишаються недостатньо розробленими. Актуальними питаннями вважаються такі: де, коли доцільно створювати кластери; визначення їх структури, методів, процесів забезпечення розвитку та системи ефективного управління ними. Актуальність і недостатня розробленість зазначених наукових проблем спонукають нас до подальших наукових досліджень.

Ключові слова: кластер; кластеризація економіки; понятійно-термінологічний апарат

ЭВОЛЮЦИЯ ПОНЯТИЙНО-ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОГО АППАРАТА ИССЛЕДОВАНИЯ КЛАСТЕРОВ

ЕВСЕЕВА Г. П.¹, *д-р наук. гос. упр., проф.*,

САВИЦКИЙ Н. В.², *д-р техн. наук, проф.*

¹Кафедра украиноведения, Государственное высшее учебное заведение «Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры», ул. Чернышевского, 24-а, Днепро, 49600, Украина, тел. +38 (0562) 46-94-98, e-mail: evseeva@i.ua, ORCID ID: 0000-0001-9207-6333

²Кафедра железобетонных и каменных конструкций, Государственное высшее учебное заведение «Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры», ул. Чернышевского, 24-а, Днепро, 49600, Украина, e-mail: sav15@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-3325-4675

Аннотация. Современный этап развития экономики Украины является трансформационным. Это характеризуется монополизацией экономики и высоким уровнем коррумпированности, неразвитостью гражданского общества. Вместе с тем глобальные изменения и высокая конкуренция на мировых рынках побуждают к радикальным действиям отечественного бизнеса по созданию инновационных продуктов. Одним из способов получения инновационного продукта с высокой конкурентоспособностью, является создание сетевых структур, то есть кластеров. Понятие «кластер» в контексте экономики появилось в Украине сравнительно недавно, но его уже активно используют в различных сферах. По сути кластер - это объединение активных и заинтересованных структур в определенной области для повышения конкурентоспособности продукции, увеличения прибыльности, минимизации сдерживающих и ограничительных факторов и развития отрасли в целом. В современной разработке кластеризации экономики важное место занимает эволюция понятійно-термінологічного апарату дослідження кластерів, котра потребує ретельного вивчення. Отже, зусиллями науковців поступово створюється теоретико-методологічний фундамент понятійно-термінологічного апарату названої проблеми, вирішуються її теоретичні та практичні аспекти. Незважаючи на значний внесок зарубіжних та вітчизняних науковців у розроблення понятійно-термінологічного апарату, методології та методики формування і розвитку кластерів в умовах сучасної української економіки та практики їх реалізації все ще залишаються недостатньо розробленими. Актуальними питаннями вважаються такі: де, коли доцільно створювати кластери; визначення їх структури, методів, процесів забезпечення розвитку та системи ефективного управління ними. Актуальність і недостатня розробленість зазначених наукових проблем спонукають нас до подальших наукових досліджень.

разроботаними. Актуальними питаннями є: де, коли цілеспробоно створювати кластери; визначення їх структури, методів, процесів забезпечення розвитку і системи ефективного управління ними. Актуальність і недостатня розробленість вказаних наукових проблем спонукають нас до подальшого наукового дослідження.

Ключові слова: кластер; кластеризація економіки; понятійно-термінологічний апарат

EVOLUTION OF THE CONCEPTUAL-TERMINOLOGICAL APPARATUS OF CLUSTERS INVESTIGATION

YEVSEIEVA G. P.¹, *Dr. Sc. (Public Management), Prof.*,
SAVITSKY M. V.², *Dr. Sc. (Tech.), Prof.*,

¹Department of the Ukrainian Studies, State Higher Educational Establishment «Prydniprov's'ka State Academy of Civil Engineering and Architecture», 24-a, Chernyshevskoho str., Dnipro, 49600, Ukraine, tel. +38 (0562) 46-94-98, ORCID ID: 0000-0001-9207-6333

²Department of Reinforced-Concrete and Stone Constructions, State Higher Education Establishment «Pridneprov's'ka State Academy of Civil Engineering and Architecture», 24-a, Chernyshevskogo str., Dnipro, 49600, Ukraine, e-mail: sav15@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-3325-4675

Abstract. The current stage of Ukraine's economic development is transformational. It is characterized by monopolization of the economy and a high level of corruption, undeveloped civil society. At the same time, global changes and high competition in world markets are driving the drastic actions of the domestic business towards the creation of innovative products. One way to get an innovative product that is highly competitive is to create network structures, that is, clusters. The concept "cluster" in the context of the economy appeared in Ukraine relatively recently, but it is already actively used in various spheres. In essence, a cluster is a combination of active and interested structures in a particular industry to improve product competitiveness, increase profitability, minimize containment and limiting factors, and industry development in general. In the modern development of cauterization of the economy, the evolution of the conceptual and terminological apparatus of cluster research, which requires careful study, plays an important role. Thus, by the efforts of scientists, the theoretical and methodological foundation of the conceptual-terminological apparatus of the mentioned problem is gradually being created, its theoretical and practical aspects are solved. Despite the significant contribution of foreign and domestic scientists to the development of the concept and terminology apparatus, the methodology and methods for the formation and development of clusters in the conditions of the modern Ukrainian economy and the practice of their implementation are still not sufficiently developed. Actual issues are: where, where appropriate, to create clusters, determine their structure, methods, processes for ensuring development and effective management of them. Actuality and insufficient development of these scientific problems encourage us to further research.

Keywords: cluster; clustering of economy; conceptual terminology apparatus

Актуальність теми. Сучасний етап розвитку економіки України трансформаційний. Він характеризується монополізацією економіки та високим рівнем корумпованості, нерозвиненістю громадянського суспільства. Разом із тим глобальні зміни і висока конкуренція на світових ринках спонукають до радикальних дій вітчизняного бізнесу щодо створення інноваційних продуктів. Один із способів отримання інноваційного продукту, що матиме високу конкурентоспроможність, – створення мережевих структур, тобто кластерів.

Поняття «кластер» у контексті економіки з'явилося в Україні порівняно недавно, але його вже активно використовують у різних сферах. По суті кластер це об'єднання активних та зацікавлених структур у певній галузі для підвищення конкурентоспроможності

продукції, збільшення прибутковості, мінімізації стримувальних та обмежувальних факторів і розвитку галузі загалом.

Аналіз наукових досліджень. Розкриття історичних передумов та аргументація поняття «кластера» як особливого явища в економіці були започатковані в наукових дослідженнях зарубіжних учених І. Дахмена, Р. Коуза, П. Кругмана, Е. Лімера, А. Маршала, Л. Матссона, Ф. Перу, В. Прайса, Д. Сольє, І. Толенадо, Й. Шумпетера та ін.

Мета статті. У сучасні розробці кластеризації економіки важливе місце посідає еволюція понятійно-термінологічного апарату дослідження кластерів, котра потребує ретельного вивчення.

Виклад основного матеріалу. Вперше термін «кластер» використав А. Маршал

[12], який, розглядаючи особливості промислових регіонів, відзначив тенденцію до концентрації спеціалізованих компаній у таких регіонах. Але автором кластерного підходу в економіці вважають М. Портера, який в теорії національної та місцевої конкурентоспроможності [14] визначив, що найбільш конкурентоспроможні транснаціональні компанії не розташовані безсистемно в різних країнах, а мають тенденцію концентруватися в одній державі, а в деяких випадках – в одному регіоні країни. Пізніше М. Портер дає широковідоме визначення: «Кластер, або промислова група, – це група близьких, географічно взаємозалежних компаній і пов'язаних із ними організацій, які спільно діють у певному виді бізнесу, характеризуються спільністю напрямів діяльності й взаємодоповнюють одне одного» [15].

Геніальність М. Портера в тому, що кластери були ним позначені як нові об'єкти проведення державної кластерної політики щодо підвищення національної конкурентоспроможності на мікроекономічному рівні. Конкурентоспроможність країни Портер рекомендує розглядати через призму міжнародної конкурентоспроможності, але не через конкурентоспроможність окремих фірм, а через конкурентоспроможність кластерів – об'єднань фірм різних галузей.

Ця теорія національної, регіональної і місцевої конкурентоспроможності, що поставила у центр уваги кластерну модель господарювання, практично відразу була сприйнята як теоретиками, так і практиками. Відповідно до цієї теорії в мікроекономічному діловому навколишньому середовищі, де всі елементи зібрані разом, кластери відіграють провідну роль. Саме вони є основними складовими в продуктивній інноваційній економіці.

Урахування кластерної концепції у світових колах науковців та практиків швидко зростає, а самі кластери стають базовою основою національних і регіональних планів соціально-економічного розвитку. Окремі аспекти феномену кластера досліджувалися протягом ХХ

століття. Вагомий науковий внесок у дослідження теоретичних проблем розвитку кластерної концепції зробили зарубіжні вчені: Е. Бергман, Д. Гааг, Б. Гаррет, Е. Дахмен, Е. Джуліані, М. Енрайт, Е. Менсфілд, М. Портер, В. Прайс, С. Розенфельд, П. Свон, М. Фельдман, Ю. Уенноп, Д. Якобс, Л. Янг та ін. Вивчення інноваційних процесів у межах кластера було предметом особливої уваги Н. Карбонари, Р. Маскелла, А. Малмберга.

Дослідженню кластерних механізмів присвячені праці російських дослідників, зокрема, М. В. Афанасьєва, Ж. А. Мингалєвої, А. М. Міграняна, Е. О. Монастирного, Л. А. Мясникової, С. В. Ткачової та інших.

У вітчизняній науковій літературі питання створення кластерів в умовах інноваційної економіки знайшли відображення у працях Д. О. Баюри, З. С. Варналія, М. П. Войнаренка, Н. Н. Волкової, В. Г. Герасимчука, О. Є. Кузьміна, О. А. Мазура, Б. Є. Патона, С. І. Соколенка, Д. М. Стеценка, Т. В. Сахно, Л. І. Федулової та ін.

Наукові засади механізмів співпраці суб'єктів господарювання, шляхів підвищення їх ефективності, в тому числі і в інноваційній сфері, закладені в працях Г. Андрощука, М. Войнаренка, В. Герасимчука, О. Длугопольського, О. Ляха, Л. Матросової, Г. Полякова, Є. Монастирного, Л. Смоляр, В. Чужикова, Г. Ялового. Перспективи розвитку кластерів в окремих галузях економіки України висвітлено в публікаціях В. Горохова, Г. Лозової, О. Меха, Н. Костенко, О. Несторенка, Є. Попова, І. Ткачук та інших авторів.

Процеси кластеризації машинобудівних підприємств зазначені в дослідженнях О. С. Богми, С. Я. Єлецьких, Ж. М. Жигалевич, Г. А. Семенова, Г. К. Ялового та ін., які розглядають багато аспектів, що пов'язані з особливостями створення та формуванням логіко-структурних моделей інноваційно-технологічних кластерів на основі машинобудівних підприємств.

Більшість із них вивчають промислову кластеризацію як на регіональному, так і на національному рівні. Серед вітчизняних учених, які досліджують проблемами створення і розвитку кластерних агропромислових формувань, можна виділити С. І. Соколенка, П. Т. Саблука, Л. В. Козак, М. Ф. Кропивко, В. В. Бакуму, О. І. Белебеху, Л. Л. Кірову, А. Б. Кондрашихіна та ін.

Слід особливо відзначити праці С. І. Соколенка, який зробив вагомий внесок у розвиток мережових структур в Україні. Він провів теоретичні дослідження та практичні напрацювання з цього напрямку, здійснено аналіз груп кластерів і запропонував системне вивчення питання кластерного підходу. Для поширення теоретико-методологічних засад формування кластерів та популяризації знань про них, способів розвитку існує авторський блог С. Соколенка «Внедря кластерную модель в украинских регионах» [<http://ucluster.org/sokolenko/>], на якому розміщено чимало наукових доробок автора на окреслену тематику.

2008 року в Тернопільському інституті соціальних та інформаційних технологій відбулася міжнародна науково-практична конференція «Будуємо нову Європу: будівельні кластери та стратегії розвитку регіонів під час підготовки до ЄВРО - 2012» [<https://www.tisit.edu.ua/index.php/novyny/novyny-tisit/item/356-mizhnarodna>]. На ній власне закладено основи та розглянуто переваги щодо організації будівельних кластерів у регіонах.

У доповіді С. Соколенка «Конкурентоспроможність регіону та будівельні кластери» було зазначено, що кластерний розвиток як фактор збільшення національної і регіональної конкурентоспроможності – це характерна ознака сучасної інноваційної економіки. Науковець визначає поняття «кластер» як «виробничий кластер», вкладаючи в цю дефініцію таке розуміння: «Виробничий кластер – це група економічно пов'язаних фірм та інших юридичних осіб та інститутів, розташованих у територіальній близькості.

Завдяки такому неформальному об'єднанню всі його учасники отримують низку виробничих переваг».

У трактуванні професора С. Соколенка поняття «виробничий кластер» виступає скоріше як широка концепція, ніж як точний термін, який визначає специфічного учасника ринкових відносин. «Кластер – це новий ефективний спосіб і система взаємодії, постійного ділового спілкування територіально й економічно споріднених учасників виробничого процесу заради отримання кожним із них сукупного синергетичного комерційного результату», зазначає автор [16].

М. Войнаренко, посилаючись на С. Соколенка, доповнює це визначення, стверджуючи, що кластери «охоплюють значну кількість різного роду підприємницьких структур, важливих для конкурентної боротьби, а саме: постачальників спеціального оснащення, нових технологій, послуг, інфраструктури, сировини, додаткових продуктів» і т. п. [3, с. 26]. У подальшому М. Войнаренко у праці «Механізми адаптації кластерних моделей до політико-економічних реалій України» зазначає, що до багатьох кластерів можуть входити органи влади та інші установи, серед них університети, центри стандартизації, торговельні асоціації, які забезпечують спеціалізоване перенавчання, інформацію, дослідження та технічну підтримку.

2014 року вийшла друком фундаментальна колективна монографія під науковим керівництвом М. Войнаренка «Кластери в економіці України», в якій розглянуто теоретико-методологічні аспекти виникнення кластерів в економіці, визначено передумови та чинники кластеризації соціально-економічних систем. У монографії систематизовано вітчизняні та зарубіжні підходи до визначення економічної сутності поняття «кластер» (табл.), а також зазначено, що у науковій і спеціальній літературі відсутнє однозначне пояснення і вживання дефініції «кластер» [8, с. 92].

2012 року Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України організував науково-методичний семінар «Кластери як інструмент регіонального розвитку», на якому практичними рекомендаціями щодо організації, способів функціонування, аналізом зарубіжного досвіду поділилися науковці регіону. У резолюції до проведеного семінару зазначається, що кластер це «основа мережевої організації території, функціонування яких сприятиме підвищенню конкурентоспроможності регіонів і країни у цілому, впровадженню інвестиційно-інноваційної моделі розвитку» [Матеріали науково-практичного семінару: м. Феодосія, 16–20 липня 2012 р. Харків : ХРІДУ НАДУ, 2012. 115 с.]

Розглядаючи функціонування та розвиток кластерів у машинобудівній промисловості, Ж. М. Жигалевич визначає кластер як «систему наукового, технологічного та просторового сполучення виробництв на засадах комплексного використання наявних ресурсів, спрямованих на досягнення найбільшої господарської ефективності та виготовлення конкурентоспроможної продукції» [6]. На думку дослідниці, за своєю економічною сутністю кластери посідають проміжне місце між автономними організаціями, регіональними промисловими комплексами і галузевими альянсами, поєднуючи в собі риси всіх зазначених видів економічних систем. Серед причин актуалізації кластерних процесів Ж. М. Жигалевич вбачає, зокрема, «стимулювання інноваційної компоненти промислової економіки необхідністю підвищення конкурентоспроможності продукції на зовнішньому та внутрішньому ринках, сприяння налагодженню взаємодії учасників кластера на основі надійних коопераційно-коеволюційних домовленостей» [7].

Ю. Ульяновченко, досліджуючи аграрний кластер, стверджує, що «кластер являє собою групу взаємопов'язаних локально сконцентро-

ваних органів управління, організацій і підприємств різних форм, об'єднаних спільними інтересами та стратегічною метою забезпечення не тільки дієвого конкурентного середовища в аграрній сфері, а й соціального покращення у певному регіоні» [19].

Деякі науковці, котрі досліджують організацію і функціонування аграрних кластерів, сприймають кластер як «високотехнологічний аграрний соціоекокомплекс». Під цим терміном мається на увазі створене соціальне середовище, де живуть, працюють, відпочивають люди і в якому виробнича (на основі використання високих аграрних технологій), наукова (направлена на створення інноваційних проектів), освітня діяльність людини безпечно і гармонійно інтегрована в природне середовище таким чином, що підтримує вільний, здоровий, всебічний розвиток людини і відповідально ставиться до майбутніх поколінь» [9].

Сприймаючи кластер як інноваційне формування, С. Гривко вважає кластером географічну концентрацію взаємопов'язаних підприємств, спеціалізованих поставальників послуг (включаючи транспортні, інформаційні, дослідницькі, маркетингові, юридичні, фінансові тощо), існуючих і характерних для даної території» [5].

Літературні джерела подають багатогранні визначення кластера та його видів, а також поняття кластеризації. Зокрема, за Великим тлумачним словником української мови [1], кластер – це підмножина об'єктів з певними наборами ознак, які виявляються під час кластерного аналізу.

У вільній енциклопедії «Вікіпедії», а також в інших наукових працях подаються такі тлумачення категорії «кластер»:

✓ географічна концентрація подібних, суміжних або додаткових підприємств з активними каналами для бізнес-трансакцій, комунікацій та діалогу, що поділяють спеціалізовану інфраструктуру, робочі ринки, послуги і мають спільні можливості або загрози;

✓ галузеве або територіальне добровільне об'єднання підприємницьких структур, які тісно співпрацюють з науковими (освітніми) установами, громадськими організаціями й органами влади з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції і сприяння економічному розвитку регіону;

✓ мережа постачальників, виробників, споживачів, елементів промислової інфраструктури, дослідних інститутів, взаємозалежних у процесі створення доданої вартості;

✓ група розташованих на території поселення або поблизу його взаємозалежних підприємств та організацій, які доповнюють і посилюють конкурентні переваги одне одного.

Класичним визначенням кластера можна вважати означення М. Портера. На його погляд, кластери – це сконцентровані за географічною ознакою групи взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у споріднених галузях, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій (університетів, агентств зі стандартизації, торгових об'єднань) у певних галузях, які конкурують між собою, але при цьому ведуть спільну роботу [13, с. 256].

До цієї думки схиляється Л. С. Маркова: «кластери – це географічні концентрації... підприємств однієї або кількох взаємозалежних галузей, які конкурують, але разом із тим кооперуються, і мають вигоди зі специфічних місцевих активів, близького розташування та соціальної адаптації» [11, с. 139].

Водночас, В. І. Чужиков визначає кластер як локально-ієрархічне об'єднання технологічно та географічно пов'язаних компаній, фінансових та інших бізнесових структур, які в межах певних регіонів створили оптимальну організаційну форму поєднання окремих своїх підрозділів із метою мінімізації витрат, а завдяки цьому – підвищення своєї конкурентоспроможності на національних і світових ринках; на вибір місця їх зосередження вплинули переваги

якості місцевої інфраструктури, сприяння місцевої влади щодо організації підприємництва, можливість ефективного лобювання своїх інтересів, якість робочої сили, наявність університетів, лабораторій тощо [20, с. 112].

М. Войнаренко визначає кластер як територіально-галузеве добровільне об'єднання підприємств, які тісно співпрацюють із науковими установами та органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції та динамічного економічного зростання регіону [2, с. 14].

За визначенням О. Лугопольського, кластер – це група локалізованих і взаємозалежних компаній, постачальників устаткування, комплектуючих, спеціалізованих послуг, інфраструктури, науково-дослідних інститутів, ВНЗ та інших організацій, які взаємодоповнюють і посилюють конкурентні переваги одне одного для досягнення загальних цілей [10, с. 7].

Український вчений В. Геєць наголошує, що специфіка функціонування кластерів полягає в інтеграції галузевих і територіальних принципів організації підприємницької діяльності, можливості більш повного використання інфраструктурного потенціалу регіону [4, с. 10]. На думку П. Т. Саблука, кластер являє собою міжгосподарське територіальне об'єднання взаємодоповнювальних підприємств, що співпрацюють між собою, формуючи замкнутий цикл великотоварного виробництва і реалізації конкурентоспроможної кінцевої продукції, а також інфраструктурних складових, серед яких органи державної влади та наукові установи.

Як стверджують практики, суттєва відмінна риса кластерів від інших організаційно-правових форм об'єднань підприємств – це принцип територіальної локалізації, об'єднання у комплекс процесів кооперації та конкуренції, і зв'язування одним ланцюгом суб'єктів господарювання різних галузей – від вивчення ринку до виробництва і реалізації продукції, і навіть в окремих випадках її супроводження під час

експлуатації. Кластери краще використовують важливі зв'язки, взаємодоповнюваність галузей, поширення технології, досвіду, інформації, маркетинг, а також усвідомлення потреб споживача

На думку О. Орлик, невід'ємна частина кластерного виробництва – його інноваційність, постійне удосконалення техніки, технологій і продукції, що випускається. Тому будь-який кластер є інноваційно-орієнтованою інтегрованою структурою. Взаємодія елементів кластера відбувається за допомогою обміну товарами, технологіями, інформацією, послугами й т. п. [13].

О. Гривківська вважає, що кластер – це об'єднання на добровільній основі зацікавлених у спільній діяльності підприємств, компаній, приватних підприємців, науково-дослідних центрів, загальноосвітніх установ і організацій, що будують свою роботу за принципом партнерства і здатних проявляти себе як окремий суб'єкт господарювання.

Наразі бачиться важливим формування правил і положень щодо створення територіально-галузових об'єднань з інноваційними пріоритетами розвитку регіону як соціально-економічної системи. Адже ціла низка дослідників визначають кластер переважно як об'єднання, тобто організації, а точніше, нові інститути економічної системи господарювання, які почали з'являтися за впливу інституційних змін в економіці, формування нових елементів інституційного середовища, розвитку процесів глобальної конкуренції тощо.

У цих визначеннях базову ознаку кластерів складає об'єднання окремих елементів (складових частин) у єдине ціле для реалізації певної функції або визначеної мети з орієнтацією на споживача. Наприклад, кластери розглядаються як «сконцентровані за географічною ознакою групи взаємопов'язаних компаній» (М. Портер), «галузево-територіальне добровільне об'єднання підприємств, що тісно співпрацюють із науковими установами та органами місцевої влади»

(М. Войнаренко), «добровільне об'єднання фірм у певній сфері підприємництва» (С. Соколенко), «об'єднання за територіальною ознакою схожих, пов'язаних між собою, взаємодоповнюючих підприємств» (Є. Безвужко), «добровільне об'єднання вже діючих підприємств будь-яких галузей економіки, пов'язаних спільними цілями» (Г. Семенов), «група взаємозалежних компаній, що територіально розташовані поруч, та пов'язаних із ними організацій (Л. Федулова), «індустріальний комплекс, сформований на базі територіальної концентрації мереж» (Ж. Мінгальова), «особливий вид організаційно-господарського об'єднання, найчастіше територіально локалізованого» (О. Позднякова) та інші.

Таким чином, сутність тлумачення поняття кластерів перебуває одночасно у двох площинах інституційної теорії: з одного боку, кластери можуть існувати як певні впливові інституції, що формують правила взаємодії і співпраці представників бізнесу, влади та окремих інституційних структур ринкової економіки переважно на регіональному рівні, а з іншого – вони можуть діяти як нові інституційні утворення (групи, корпорації, асоціації, інші об'єднання), які природно або штучно з'являються чи створюються для вирішення конкретних завдань з виробництва конкурентоспроможної інноваційної продукції задля формування центрів економічного зростання для певного регіону чи навіть країни.

Дослідження кластерів як інституційної категорії, на нашу думку, дозволяє по-новому переглянути роль кожного з учасників територіально-галузевого об'єднання у формуванні сукупного потенціалу регіональної економіки як відкритої соціально-економічної системи. Роль влади як одного з учасників кластера розглядається не лише як регулятора економічної поведінки суб'єктів господарювання на певній території, а й як активного учасника ринкових відносин; формування різноманітних форм державно-приватного партнерства та співробітництва

дозволяє визначити найбільш прийнятний для економіки регіону інструментарій непрямой підтримки. Дослідження підприємницького сектора за умови участі в кластері та інших формах бізнес-мереж не обмежується лише пошуком резервів підвищення рівня його прибутковості; важливим стає вивчення джерел прояву

інтеграційних та синергетичних відносин за умови збереження та примноження конкурентних переваг кожного з учасників. Інституції в регіоні перестають розглядатись лише як один з елементів ринкової інфраструктури і перетворюються на важливу складову інноваційного потенціалу соціально- економічної системи.

Таблиця

Вітчизняні та зарубіжні підходи до визначення економічної сутності поняття «кластер» та «регіональний кластер»

Автор	Визначення економічної сутності поняття «кластер»
М. Porter (1998)	Кластер — форма мережі, яка будується в межах географічної локалізації, у якій близькість фірм і інститутів гарантує деякі загальні риси та збільшує частоту і вплив взаємодій.
М. Портер (1993)	Кластер — це одна з форм взаємодії економічних суб'єктів різних статусів, що функціонують в одному економічному регіоні та пов'язані між собою відносинами власності, яка створюється з метою досягнення конкурентоспроможності своїх учасників на глобальному ринку.
Е. Fcser (1998)	Кластер — просторово сконцентрована критична маса спеціалізованих, численних діючих осіб, які залучені в комбіновані конкуренцію та кооперацію.
Д. Наад (1998)	Кластер — індустріальний комплекс, сформований на базі територіальної концентрації між спеціалізованих постачальників, основних виробників і споживачів, пов'язаних технологічними ланцюгами, що виступають альтернативою секторальному підходу.
М. Войнаренко (1999)	Кластер — це територіально-галузеве добровільне об'єднання підприємств, що тісно співпрацюють із науковими установами та органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоздатності власної продукції та економічного зростання регіону.
К. Дудкіна (2004)	Кластер — це географічна група взаємозалежних компаній і асоційованих інститутів, які пов'язані спільними цілями і доповнюють одна одного. Кластери складаються з комбінації галузей, що випускають готовий продукт, механізми, матеріали, виконують сервісне обслуговування. У середині кластерів постійно відбувається обмін інформацією з приводу потреб, техніки і технологій між галузями — покупцями, постачальниками і спорідненими галузями.
Van den Berg, E. Braun, Van Winden (2001)	Термін кластер найтісніше пов'язаний з місцевим або регіональним розмахом мереж... Більшість дослідників розглядають поняття кластерів як локалізовані мережі спеціалізованих організацій, чий процес проведення тісно пов'язані через обмін, кооперацію товарами, послугами і/або знанням.
Ж. Мингалєва (2000)	Кластер — індустріальний комплекс, що сформувався на основі територіальної концентрації мереж спеціалізованих постачальників, основних виробників та споживачів, що пов'язані технологічними ланцюгами.
О. Амоша, К. Некрасова (2005)	Кластер — це сукупність підприємств, які відповідають трьом ознакам: географічна належність (функціонують на визначеній території), технологічна ознака (використання загальної технологічної бази), вертикальна інтеграція.
Т. Andersson (2004)	Кластеризація в загальному вигляді визначається як процес спільного розташування фірм і інших діючих осіб усередині концентрованої географічної області, кооперації навколо певної функціональної ніші та встановлення тісних взаємозв'язків і робочих альянсів для посилення їх колективної конкурентоспроможності.

<p>А. Асаул (2008)</p>	<p>Кластер – це соціальне поняття для співтовариства людей, що мають схожі економічні інтереси. Кластер – спосіб самоорганізації співтовариства для виживання в умовах безкомпромісної міжнародної конкуренції, коли знижується значення національних кордонів як будь-яких економічних регуляторів.</p>
<p>Р. Вайбер (2003)</p>	<p>«Кластер» визначається як вертикальні виробничі ланцюги, мережі, які формуються навколо головних фірм і пов'язані через взаємини покупець – постачальник, постачальник–покупець, загальні канали закупівель або розподілу.</p>
<p>С. Соколенко (2006)</p>	<p>Кластери — це виробничі мережі незалежних фірм (включно спеціалізовані виробники), установ, що генерують знання (університетів, дослідних інститутів, інжинірингових компаній), об'єднувальних та допоміжних закладів (консультантів), фінансових структур та споживачів, пов'язаних одне з одним у ланцюг виробництва.</p>
<p>Д. Тюкаєв (2006)</p>	<p>Кластери – досить нова та перспективна для української економіки організація економічного процесу, поділу ризиків і прибутку, підвищення конкурентоспроможності. Як одна з форм стратегічного альянсу, група взаємозалежних компаній, що є географічно сусідніми, і організацій, що діють у певній сфері та взаємодоповнюють одна одну. Кластер – це географічно локалізована сукупність виробничо-активних суб'єктів економічної діяльності.</p>
<p>А. Мігранян (2004)</p>	<p>Кластер – регіонально обмежені форми економічної активності усередині споріднених секторів, звичайно пов'язані з тими чи іншими науковими установами, що тісно взаємодіють між собою для посилення колективної конкурентоспроможності.</p>
<p>А. Русаков</p>	<p>Кластер — група географічно сусідніх взаємопов'язаних компаній та пов'язаних із ними організацій, які працюють у певній сфері діяльності та доповнюють одна одну.</p>
<p>С. І. Соколенко</p>	<p>Кластер – це добровільне об'єднання фірм у певній сфері підприємництва, пов'язаних між собою технологічно і, як правило, за ознакою географічної близькості.</p>
<p>С. І. Соколенко</p>	<p>Кластер – це ефективний спосіб і система взаємодії, постійного ділового спілкування територіально й економічно споріднених учасників виробничого процесу заради отримання кожним із них підсумкового синергетичного комерційного результату.</p>
<p>А. П. Павлюк</p>	<p>Кластер – територіально-виробнича форма інтеграції економічних суб'єктів у визначеній галузі чи сфері, що характеризуються спільністю діяльності і взаємодоповнюють один одного, а також пов'язаних із ними організацій та установ, освітніх і наукових закладів, органів влади.</p>
<p>Л. І. Федулова</p>	<p>Кластер – група взаємозалежних компаній (постачальники, виробники тощо), що територіально розташовані поруч, та пов'язаних із ними організацій (освітні заклади, органи державного управління, інфраструктурні компанії), що діють у визначеній сфері та допомагають одне одному.</p>
<p>«Концепція створення кластерів в Україні» (проект)</p>	<p>Кластер являє собою групу географічно локалізованих взаємопов'язаних компаній, постачальників обладнання, комплектувальних, спеціалізованих виробничих послуг, інфраструктури, науково-дослідних центрів, вузів та інших організацій, що взаємодоповнюють одне одного для досягнення конкретного господарського ефекту та посилюють конкурентні досягнення окремих компаній і, відповідно, кластера в цілому</p>

<p>М. Porter (1990)</p>	<p>Промисловий кластер – ряд галузей, пов’язаних через зв’язки «покупець постачальник», або «постачальник–покупець», або через загальні технології, загальні канали закупівель, розподілу або загальні трудові об’єднання.</p>
<p>І. Лях (2008)</p>	<p>Промисловий кластер – це мережева структура, що має географічну локалізацію, за якої підприємства, що входять в основний ланцюг створення доданої вартості, пов’язані загальними економічними інтересами і певною корпоративною культурою та доповнюють один одного з метою посилення конкурентних переваг, взаємодіють із постачальниками, споживачами, \ науковими, освітніми і суспільними організаціями за допомогою обміну \ товарами, технологіями, інформацією, послугами на основі інноваційного \ партнерства</p>
<p>G. Swann, D. Stout (1998)</p>	<p>Регіональний (міжрегіональний) кластер – комплекс взаємозалежних секторів економіки, що включає базову (профільну для регіону) галузь, галузі-постачальники та галузі-споживачі продукції, а також виробників відповідного обладнання та послуг, насамперед, науково-освітніх і високотехнологічних установ, організацій</p>
<p>Л. Марков (2005)</p>	<p>Регіональний кластер – це просторова агломерація подібної та пов’язаної економічної діяльності, що формує основу місцевого середовища та сприяє впровадженню знання і стимулює різні форми освіти й адаптації. Його особливість полягає в тому, що фірми та підприємства менш взаємозалежні, ніж у промислових альянсах і фінансово-промислових групах</p>
<p>М. Enright (1996)</p>	<p>Регіональні кластери – це промислові кластери, в яких фірми-учасники і розташовані в тісній близькості між собою.</p>
<p>М. Войнаренко</p>	<p>Кластер – галузево-територіальне добровільне об’єднання підприємств, що тісно співпрацюють із науковими установами й органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції та економічного зростання регіону.</p>
<p>В. Прайс</p>	<p>Кластер – сплав підприємств та інституцій, які співпрацюють задля забезпечення підприємствам більшого зиску порівняно з тим, який вони могли б отримати, працюючи окремо.</p>
<p>Є. Безвужко</p>	<p>Кластер – це об’єднання за територіальною ознакою схожих, пов’язаних між собою, взаємодоповнюючих підприємств, яке дає змогу кожному підприємству вигравати від ефекту масштабу так само, як у формальному об’єднанні, але при цьому зберігається вже вироблена гнучкість окремих підприємств.</p>
<p>В. Чевганова, І. Брижань</p>	<p>Кластер – одна з форм об’єднання схожих, пов’язаних між собою підприємств та організацій, що доповнюють одне одного: кооперуються з метою взаємної підтримки і координації, які в повсякденному житті виливаються в такі поняття як «соціальний капітал» і «довіра».</p>
<p>С. В. Осадчук</p>	<p>Кластер — мережа постачальників, споживачів, елементів промислової інфраструктури, дослідних інститутів, взаємопов’язаних у процесі створення доданої вартості.</p>

Як бачимо, дослідження кластерів із позиції їх інституційної природи не нове у вітчизняній науковій літературі. За словами Ю. О. Ульяновського, концепція кластера як інституту постіндустріальної інформаційної економіки має стати інструментом управління інноваційною економікою на основі локалізації та інтеграції, необхідної

для ефективного використання переваг глобалізації та інформатизації. Особливе значення для концепції кластера має інституційне розуміння інтеграції. Міжгалузєва та міжрегіональна інтеграції, а не тільки галузевий, технологічний та коопераційний поділ праці, визначають у сучасних умовах конкурентоспроможність

економічної системи. Крім того, автор наголошує, що концепція кластера як соціально-економічного інституту має базуватися на узгодженні інтересів.

Як можна спостерігати з наведеної таблиці, поняття «кластер» і «регіональний кластер» характеризуються досить значною кількістю підходів до розуміння їх сутності, економічного змісту і пояснення з точки зору інституційної теорії. Окремі автори розглядають кластер як *«ефективний спосіб і систему взаємодії, постійного ділового спілкування територіально й економічно споріднених учасників»* (М. Портер), *«сплавом підприємств та інституцій, які співпрацюють»* (В. Прайс), *«ефективний спосіб і система взаємодії, постійного ділового спілкування територіально і економічно споріднених учасників»* (С. Соколенко), *«локалізована складова галузі, яка обмежена територіально»* (А. Воронов), *«спільність фірм тісно пов'язаних галузей, які взаємно сприяють зростанню конкурентоспроможності»* (О. Юданов), *«складними само-організуючими соціальними структурами, орієнтованими... на потенціал і бренд регіону»* (В. Тарасенко), *«термін, який в економіці асоціюють з конкурентоспроможністю і державною політикою, а також інноваціями, високими технологіями»* (В. Шаститко).

У цьому випадку кластер визначається переважно як інституція: через взаємодію людського капіталу, пошук спільних інтересів, різні форми співробітництва, тобто через правила поведінки і конструктивного діалогу, які в кінцевому рахунку можуть дати додаткові конкурентні переваги. Крім того, у згаданих визначеннях прослідковуються такі важливі чинники інституцій як використання переваг організаційного ресурсу, схем кооперації серед бізнесу та елементів ринкової інфраструктури, мотиваційних механізмів міжсуб'єктної взаємодії учасників кластера.

Відтак, для нашого наукового дослідження, спираючись на існуючі

теоретичні положення, ми будемо користуватися поняттям *«регіональний інноваційно-технологічний будівельно-аграрний кластер»*, що визначається як організаційна форма науково-виробничих систем, яка реалізується на умовах партнерства і спільного використання виробничого та інфраструктурного потенціалу, залучення адміністративно-управлінських, інвестиційних ресурсів, а також громадської ініціативи з метою освоєння нових технологій та підвищення конкурентоспроможності продукції та регіону. Зазначимо, що під кластером ми будемо розуміти географічно сконцентроване об'єднання підприємств для досягнення синергетичного ефекту у вигляді підвищення конкурентоспроможності його учасників шляхом широкого впровадження інноваційних технологій, із залученням органів місцевої влади, наукових та освітніх установ.

Наведене трактування орієнтує на можливість підвищення ефективності процесів кластеризації та використання інноваційно-технологічного потенціалу.

Висновки. Отже, зусиллями науковців поступово створюється теоретико-методологічний фундамент понятійно-термінологічного апарату названої проблеми, вирішуються її теоретичні та практичні аспекти.

Незважаючи на значний внесок зарубіжних та вітчизняних науковців у розроблення понятійно-термінологічного апарату, методології та методики формування і розвитку кластерів в умовах сучасної української економіки та практики їх реалізації все ще залишаються недостатньо опрацьованими. Актуальні питання такі: де, коли доцільно створювати кластери; визначення їх структури, методів, процесів забезпечення розвитку та системи ефективного управління ними. Актуальність і недостатня розробленість зазначених наукових проблем спонукають нас до подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – 7-е вид. – Київ : Ірпін : Перун, 2009. – 1736 с.
2. Войнаренко М. Кластерные технологии в системе развития предпринимательства, интеграции и привлечения инвестиций / М. Войнаренко // Региональный форум «Социальные аспекты и финансирование реструктуризации промышленности» (Москва, 26-27 ноября 2003 г.) / Междунар. орг. труда ; Европ. эконом. комис. ООН. – Москва, 2003. – Секция 6. Региональный аспект реструктуризации промышленности. – Режим доступа : <https://www.unecsc.org/fileadmin/DAM/ie/wp8/documents/voynarenko.pdf>.
3. Войнаренко М. П. Кластери в інституційній економіці : монографія / М. П. Войнаренко. – Хмельницький : ХНУ, Тріада-М, 2011. – 502 с.
4. Гесць В. М. Валерій Гесць: "Кластери і мережеві структури в економіці – тема досить цікава, але на сьогодні ще до кінця не вивчена..." : [інтерв'ю з дир. Ін-ту економіки і прогнозування НАН України Валерієм Михайловичем Гесцем] / В. М. Гесць // Економіст. – 2008. – № 10. – С. 10–11.
5. Гривко С. Д. Кластери як фактор інноваційного розвитку С. Д. Гривко // Вісник Сумського національного аграрного університету. Сер. : Економіка і менеджмент. – 2014. – Вип. 8. – С. 171–175.
6. Жигалкевич Ж. М. Ефект синергізму в машинобудівних інноваційно-технологічних кластерах / Ж. М. Жигалкевич // Економічний простір : зб. наук. пр. / Придніпр. держ. акад. буд-ва та архітектури. – Дніпропетровськ, 2011. – № 48/1. – С. 236–244.
7. Жигалкевич Ж. М. Кластеризація взаємодіючих промислових підприємств / Ж. М. Жигалкевич // Проблеми системного підходу в економіці : зб. наук. пр. / Нац. авіац. ун-т. – Київ : Вид-во НАУ, 2010. – Вип. 2(33).
8. Кластери в економіці України / під ред. М. Войнаренко. – Київ, 2014. – 1234 с.
9. Кластерная модель развития аграрно-строительного сектора экономики Украины / Н. В. Савицкий и др. // Строительство, материаловедение, машиностроение : сб. науч. тр. / Приднепр. гос. акад. стр-ва и архитектуры. – Днепропетровск, 2015. – Вип. 81. – С. 273–281. – (Создание высокотехнологических экокомплексов в Украине на основе концепции сбалансированного (устойчивого) развития).
10. Длугопольський О. Кластерна модель розвитку промислового виробництва регіону як фактор ефективних структурних реформ (на прикладі Тернопільської області) / О. Длугопольський // Економічний Часопис – XXI. – 2003. – № 2. – С. 1–8.
11. Марков Л. С. Экономические кластеры: понятия и характерные черты / Л. С. Марков // Актуальные проблемы социально-экономического развития: взгляд молодых ученых : сб. науч. тр. / под ред. В. Е. Селиверстова, В. М. Марковой, Е. С. Гвоздевой. – Новосибирск : Изд-во ИЭОПП СО РАН, 2005. – Разд. 1. – С. 102–123.
12. Маршалл Альфред. Принципи економічної науки : реф. підруч. / Альфред Маршалл. – Київ : АДС «УМКЦентр», 2001. – 211 с. – (Вершини економічної думки).
13. Орлик О. В. Кластери як інноваційна форма розвитку агропромислового виробництва / О. В. Орлик // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2012. – Вип. 1. – С. 258–265.
14. Портер Майкл. Международная конкуренция. Конкурентные преимущества стран : пер. с англ. / Майкл Портер [Под ред. В. Д. Щетинина; Пер. с англ.: И. В. Квасюка и др.] – Москва : Междунар. отношения, 1993. – 896 с.
15. Портер М. Е. Стратегія конкуренції : методика аналізу галузів і діяльності конкурентів / М. Е. Портер ; пер. А. Олійник, Р. Сільський. – Київ : Основи, 1997. – 390 с.
16. Блог Станислава Соколенко. Внедряя кластерную модель в украинских регионах. – **Режим доступа:** <http://ucluster.org/sokolenko/author/sokolenko/>.
17. Соколенко С. І. Конкурентоспроможність регіону та будівельні кластери / С. І. Соколенко // Будуємо нову Європу: будівельні кластери та стратегії розвитку регіонів при підготовці до ЄВРО–2012 : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Тернопіл. ін-ту соц. та інформ. технологій (Тернопіль, 11–13 червня 2008 р.) / [М-во регіон. розвитку та буд-ва України та ін.]. – Тернопіль, 2008. – **Режим доступа:** <http://ucluster.org/sokolenko/2008/06/konkurentospromozhnist-regionu-ta-innovacijny-klastery/>.
18. Стельмащук А. М. Використання кластеризації у формуванні конкурентоспроможності національної економіки / А. М. Стельмащук // Інноваційна економіка. – 2009. – № 3. – С. 54–57.
19. Ульянченко Ю. О. Державне стимулювання розвитку аграрних кластерів / Ю. О. Ульянченко // Теорія та практика державного управління. – 2015. – Вип. 1 (48). – С. 5–9.
20. Чужиков В. І. Кластерна політика Європейського Союзу / В. І. Чужиков, О. Д. Лук'яненко // Економіка України. – 2013. – № 2. – С. 81–91.

REFERENCES

1. Busel V.T. *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.)* [Great explanatory dictionary of the modern Ukrainian language (with supplementary and additional.)]. Ed. 7. Kyiv: Irpin: Perun, 2009, 1736 p. (in Ukrainian).
2. Vojnarenko M. *Klasternye texnologii v sisteme razvitiya predprinimatel'stva, integracii i privlecheniya investicij* [Cluster technologies in the system of business development, integration and investment attraction]. *Regional'nyj forum «Social'nye aspekty i finansirovanie restrukturyzatsii promyshlennosti» (Moskva, 26-27 noyabrya 2003 g.)* [Regional Forum "Social aspects and financing of industrial restructuring" (Moscow, November 26-27, 2003)]. *Mezhdunar. org. truda ; Evrop. ekonom. komis. OON.* [International Labor Organization; the Europe United Nations Economic Commission]. *Sekcija 6. Regional'nyj aspekt restrukturyzatsii promyshlennosti* [Section 6. Regional aspect of industrial restructuring.]. Moskva, 2003. Available at: <https://www.unecsc.org/fileadmin/DAM/ie/wp8/documents/voynarenko.pdf>. (in Russian).
3. Voinarenko M.P. *Klastery v instytutsiinii ekonomitsi* [Clusters in the institutional economy]. Khmelnytskyi: KhNU, Triada-M, 2011, 502 p. (in Ukrainian).
4. Heiets V.M. *Valerii Heiets: "Klastery i merezhevi struktury v ekonomitsi – tema dosyt tsikava, ale na sogo dni shche do kintsia ne vyvchena..."*: [interview z dyr. In-tu ekonomiky i prognozuvannia NAN Ukrainy Valeriem

- Mykhailovychem Heietsem*] [Valerii Heiets: "Clusters and network structures in the economy - the topic is rather interesting, but today it is not fully understood yet...": [interview with director of the Institute of Economics and Forecasting of NAS of Ukraine by Valerii Mykhailovych Heiets]. *Ekonomist* [Economist]. 2008, no. 10, pp. 10–11. (in Ukrainian).
5. Hryvko S.D. *Klasteri yak faktor innovatsiynoho rozvytku* S. D. Hryvko [Clusters as a factor of innovation development S. D. Hryvko]. *Visnyk Sumskoho natsionalnoho agrarnoho universytetu. Ser.: Ekonomika i menedzhment* [Bulletin of Sumy National Agrarian University. Series: Economics and Management]. 2014, iss. 8, pp. 171–175. (in Ukrainian).
  6. Zhyhalkevych Zh.M. *Efekt synerhizmu v mashynobudivnykh innovatsiino-tekhnologichnykh klasterakh* [The effect of synergism in machine-building innovation and technology clusters]. *Ekonomichnyi prostir* [Economic space]. Prydnipr. derzh. akad. bud-va ta arkhitektury []. Dnipropetrovsk, 2011, no. 48/1, pp. 236–244. (in Ukrainian).
  7. Zhyhalkevych Zh.M. *Klasterizatsiia vzaemodiiuchykh promyslovykh pidpriemstv* [Clustering of interacting industrial enterprises]. *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi* [Problems of a systemic approach in economics]. Nats. aviats. un-t [National Aviation University]. Kyiv: Vyd-vo NAU, 2010, iss. 2(33). (in Ukrainian).
  8. Voinarenko M. *Klasteri v ekonomitsi Ukrainy* [Clusters in Economy of Ukraine]. Kyiv, 2014, 1234 p. (in Ukrainian).
  9. Savyckij N.V. *Klasteri model' rozvitiya agrarno-stroitel'nogo sektora ekonomiki Ukrainy* [Cluster model of development of agrarian and construction sector of Ukrainian economy]. *Stroitel'stvo, materialovedenie, mashynostroenie* [Construction, Materials Science, Mechanical Engineering]. *Sozdanie vysokotekhnologicheskikh ekokompleksov v Ukraine na osnove konceptsii sbalansirovannogo (ustojchivogo) rozvitiya* [Creation of high-tech eco-complexes in Ukraine on the basis of the concept of balanced (sustainable) development]. Pridnepr. gos. akad. str-va i arkhitektury [Prydniprov's'ka State Academy of Civil Engineering and Architecture]. Dnepropetrovsk, 2015, iss. 81, pp. 273–281. (in Russian).
  10. Dluhopolskyi O. *Klasteri model rozvitu promyslovoho vyrobnytstva rehionu yak faktor efektyvnykh strukturykh reform (na prykladi Ternopil'skoi oblasti)* [Cluster model of the region industrial development as a factor of effective structural reforms (on the example of the Ternopil region)]. *Ekonomichnyi Chasopys – XXI* [Economic Journal - XXI]. 2003, no. 2, pp. 1–8. (in Ukrainian).
  11. Markov L.S., Seliverstov V.E., Markova V.M. and Gvozdeva E.S. *Ekonomicheskie klasteri: ponyatiya i xarakternye cherty* [Economic clusters: concepts and characteristics]. *Aktual'nye problemy social'no-ekonomicheskogo rozvitiya: vzglyad molodyx uchenykh* [Actual problems of socio-economic development: the view of young scientists]. Novosibirsk: Izd-vo IEOPP SO RAN, 2005, chapter 1, pp. 102–123. (in Russian).
  12. Marshall Al'fred. *Pryntsypy ekonomichnoi nauky* [Principles of economic science]. *Vershyny ekonomichnoi dumky* [Tops of economic thought]. Kyiv: ADS «UMKCentr», 2001, 211 p. (in Ukrainian).
  13. Orlyk O.V. *Klasteri yak innovatsiina forma rozvitu ahropromyslovoho vyrobnytstva* [Clusters as an innovative form of agro-industrial production development]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzen* [Bulletin of Social and Economical Researches]. 2012, iss. 1, pp. 258–265. (in Ukrainian).
  14. Porter Majkl, ed. by Shhetinin V.D. *Mezhdunarodnaya konkurencyya. Konkurentnye preimushhestva stran* [International competition. Competitive advantages of the countries]. Moskva: Mezhdunar. otnosheniya, 1993, 896 p. (in Russian).
  15. Porter M.E. *Stratehiia konkurencii: metodyka analizu haluzei i diialnosti konkurentiv* [Competition strategy: A methodology for analyzing the industries and activities of competitors]. Kyiv: Osnovy, 1997, 390 p. (in Ukrainian).
  16. *Blog Stanislava Sokolenko. Vnedryaya klasteriyny model' v ukrainskix regionax* [Stanislav Sokolenko's blog. Introducing a cluster model into Ukrainian regions]. Available at: <http://ucluster.org/sokolenko/author/sokolenko/>. (in Russian).
  17. Sokolenko S.I. *Konkurentospromozhnist rehionu ta budivelni klasteri* [Competitiveness of the region and construction clusters]. *Buduiemo novu Evropu: budivelni klasteri ta stratehiia rozvitu regioniv pry pidhotovtsi do YEYRO–2012: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. Ternopil. in-tu sots. ta inform. tekhnologii (Ternopil, 11–13 chervnia 2008 r.)* [We are building a new Europe: building clusters and strategies for regional development in preparation for EURO 2012: Materials of the International Science-Practical Conference of the Ternopil Institute of Social and Informational Technologies]. M-vo rehion. rozvytku ta bud-va Ukrainy ta in. [Ministry of Region Development and Construction of Ukraine, etc.]. Ternopil, June 11-13, 2008. Available at: <http://ucluster.org/sokolenko/2008/06/konkurentospromozhnist-regionu-ta-innovacijny-klasteri/>. (in Ukrainian).
  18. Stelmashchuk A.M. *Vykorystannia klasterizatsii u formuvanni konkurentospromozhnosti natsionalnoi ekonomiky* [Clusterization using in a shaping of competitiveness of the national economy]. *Innovatsiina ekonomika* [Innovative Economy]. 2009, no. 3, pp. 54–57. (in Ukrainian).
  19. Ulianchenko Yu.O. *Derzhavne stymuliuvannia rozvytku agrarnykh klasteriv* [State stimulation of agrarian cluster development]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia* [Theory and practice of public administration]. 2015, iss. 1 (48), pp. 5–9. (in Ukrainian).
  20. Chuzhykov V.I. and Lukianenko O.D. *Klasteri polityka Yevropeiskoho Soiuzu* [Cluster policy of the European Union]. *Ekonomika Ukrainy* [Economy of Ukraine]. 2013, no. 2, pp. 81–91. (in Ukrainian).

Рецензент: Кравчуновська Т. С. д-р техн. наук, проф.

Надійшла до редколегії: 17.10.2017 р.

Прийнята до друку: 27.10.2017 р.